

TERRA INCOGNITA ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ ХАРКІВЩИНИ: ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ БЕЗ ЗАПОВІДНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА ЇХНІЙ ПРИРОДООХОРОННИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Кліщ А.А.¹, Прокопчук Л.А.²

klieshch@karazin.ua

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

The consequences of administrative reform for the management of the nature reserve fund (NRF) in the Kharkiv region, Ukraine, are examined. The study aims to identify territorial communities with a complete absence of NRF sites and assess their conservation potential. The methodology was based on a GIS analysis of data from the State Cadastre of NRF and the administrative boundaries of the communities. Seven communities (12.5% of the total) were found to have no protected sites ($N=0$), covering a total area of 7.7 thousand ha. The potential for developing the NRF network in these communities lies in establishing a local network of small-scale protected areas (nature monuments, wildlife sanctuaries) and integrating valuable landscape elements (gully systems, river floodplains, green-blue infrastructure objects) into the regional ecological network.

Key words: administrative reform, protected site, territorial community, conservation potential, Kharkiv region.

Вступ. Адміністративно-територіальна реформа в Україні, що тривала з 2014 по 2020 рік і була спрямована на децентралізацію влади, створила нові реалії для управління природно-заповідним фондом (ПЗФ) [1]. У межах новоутворених територіальних громад (ТГ) опинилися різноманітні за статусом та площею заповідні об'єкти, що поклало на органи місцевого самоврядування відповідальність за їх збереження. Однак для Харківської області, яка має один із найнижчих показників заповідності в Україні [2], особливою проблемою є те, що значна кількість її територіальних громад не має на своїй території жодного об'єкта ПЗФ. Саме ці громади і є справжньою «terra incognita» заповідної справи регіону — малодослідженими територіями, чий природоохоронний потенціал залишається нереалізованим.

Актуальність дослідження полягає в необхідності виявлення таких «білих плям» та оцінки їх можливостей для формування екологічної мережі регіону в нових адміністративних умовах.

Мета роботи – ідентифікувати територіальні громади Харківської області з повною відсутністю об'єктів ПЗФ та здійснити попередню оцінку їх природоохоронного потенціалу.

Методика дослідження. Дослідження ґрунтувалося на аналізі даних Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [3]. Для ідентифікації таких громад було проведено геоінформаційний аналіз з накладанням векторних шарів адміністративного поділу Харківської області на рівні територіальних громад (після реформи) та полігонального шару об'єктів ПЗФ. Це дозволило сформувати перелік ТГ, на території яких відсутні заповідні об'єкти. До категорії «громад без ПЗФ» віднесено ті, у яких загальна кількість об'єктів (N) дорівнює нулю, що означає повну відсутність будь-яких заповідних територій.

У випадках, коли на території громади розташовані лише частини заповідних об'єктів (фрагментовані об'єкти, $N=0,5$), виникають проблеми управління, оскільки формально об'єкт зареєстрований в одній громаді, а його територія фактично поширюється на дві або більше ТГ.

Результати. В результаті проведеного аналізу було встановлено, що станом на початок 2025 року значна частина територіальних громад Харківської області не має заповідних територій з державним природоохоронним статусом. Аналіз показав, що в

межах Харківської області існує 7 територіальних громад (ТГ), на території яких відсутні об'єкти ПЗФ (N=0), загальною площею близько 7,7 тис. га (Табл.1).

Важливо відзначити, що серед громад без об'єктів ПЗФ є як сільські (Безлюдівська, Липецька, Циркунівська), так і міські (селищні) громади (Мереф'янська, Пісочинська, Куп'янська, Первомайська).

Також окремо було виявлено громади з «дробною» кількістю об'єктів ПЗФ (N=0,5), а саме: Наталинська сільська та Вільхуватська сільська територіальні громади. Таке значення вказує, що на їхній території розташована лише частина одного заповідного об'єкта, що є прямим проявом явища «адміністративної фрагментації».

Таблиця 1

**Перелік територіальних громад Харківської області
без об'єктів ПЗФ (N=0)**

№	Назва територіальної громади	Тип громади	Район	Площа громади, тис. га*
1	Безлюдівська	Сільська	Харківський	1,00
2	Липецька	Сільська	Харківський	0,75
3	Мереф'янська	Міська	Харківський	0,60
4	Пісочинська	Міська	Харківський	0,80
5	Циркунівська	Сільська	Харківський	0,95
6	Куп'янська	Міська	Куп'янський	1,20
7	Первомайська	Міська	Лозівський	1,80
Загальна площа				7,70

*Орієнтовна площа вказана на основі даних порталу «Децентралізація» [4].

Обговорення. Серед чинників, що зумовлюють нинішню ситуацію, варто виділити історично високу розораність території, пріоритетну увагу науковців у минулих десятиліттях на створенні об'єктів ПЗФ у «ядрах» з високим ландшафтно-біорізноманітним потенціалом, а також недостатнє вивчення локальних, але цінних з точки зору збереження та підтримки ландшафтного та біологічного різноманіття комплексів.

Аналіз показав, що виявлені громади без об'єктів ПЗФ розташовані у трьох районах Харківської області: Харківському (5 громад), Куп'янському (1 громада) та Лозівському (1 громада). Незважаючи на відсутність територій із формальним заповідним статусом, на цих територіях цих ТГ потенційно зберігаються елементи природних комплексів, що мають природоохоронну цінність.

Так, на наш погляд, у сільських громадах найперспективнішими для виявлення екологічно-цінних територій для заповідання є балкові системи, які через свою специфічну морфологію часто зберігають фрагменти автохтонної рослинності; заплавні комплекси малих річок, що мають високу видову різноманітність і виконують функції екологічних коридорів; аграрно необроблювані ділянки, де збереглися фрагменти лучних та петрофітних степів; а також невеликі лісові масиви, що є важливими рефугіумами для флори та фауни в інтенсивно освоєному сільськогосподарському середовищі.

Для таких високоурбанізованих територій в межах ОТГ значний природоохоронний потенціал може критися не в пошуку класичних «заповідних масивів», а в відборі екологічно значущих елементів зелено-блакитної інфраструктури: незабудованих ділянок з природною рослинністю, старих парків, заплавних комплексів річок у межах міст, а також інших природних рефугіумів, інтегрованих в міську тканину. Надання таким об'єктам заповідного статусу, наприклад, пам'яток природи місцевого значення, сприятиме їх цілеспрямованому збереженню, підтримці сталості їх екологічних послуг.

Отже, потенціал виявлених громад для розбудови ПЗФ Харківщини полягає не стільки в пошуку та обґрунтуванні створення великих заповідних територій, а у

формуванні локальної мережі дрібних, але екологічно значущих об'єктів – пам'яток природи, заказників, заповідних урочищ, а також у інтеграції вищезгаданих елементів ландшафту, таких як балкові системи, лісові масиви та лучно-степові фрагменти, у регіональну екомережу. Такий підхід повністю відповідає концепції розбудови територіальної організації регіональної екомережі на ландшафтній основі, яка передбачає формування природоохоронних структур відповідно до просторової диференціації ландшафтів на локальному рівні [5], сприяючи підвищенню її зв'язності та стійкості.

Висновки:

1. Проведене дослідження, спираючись на результати адміністративної реформи та нові адміністративні межі, дозволило ідентифікувати 7 територіальних громад Харківської області з повною відсутністю об'єктів ПЗФ, що визначає їх статус як «terra incognita» регіональної заповідної мережі.

2. Відсутність об'єктів із формальним заповідним статусом не свідчить про відсутність природоохоронного потенціалу ТГ. Для сільських та міських громад цей потенціал може критися у таких елементах ландшафту: балкові системи, заплави малих річок, фрагменти корінної рослинності та об'єкти зелено-блакитної інфраструктури тощо.

3. Перспектива розширення мережі ПЗФ в громадах з повною відсутністю ПЗФ полягає не в створенні масштабних заповідних території, а в формуванні локальної мережі дрібних, але екологічно значущих об'єктів (пам'яток природи, заказників) та інтеграції виявлених цінних комплексів у регіональну екомережу, що цілком відповідає концепції її територіальної організації.

Список використаних джерел:

1. Сінна О., Залюбовська О. Територіальне розміщення природно-заповідного фонду Харківської області в умовах нового адміністративного поділу. Екологія, неоекологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування: Матеріали IX Міжнар. наук. конф. молодих вчен., м. Харків, 25–26 листоп. 2021 р. За ред. А. Н. Некос. Харків, 2021. С. 188–190.

2. Klieshch A. A., Prokopchuk L. A., Cherkashyna N. I. Spatial characteristics of Kharkiv oblast nature reserve fund and challenges of double accounting of protected areas. Ecology is a priority: all-Ukrainian English-speaking student conference, march 14, 2025, Kharkiv. Ed.: N. V. Maksymenko, N. I. Cherkashyna. Kharkiv: V. N. Karazin National University, 2025. 142 p. URI: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/20978>.

3. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Data.gov.ua. URL: https://data.gov.ua/dataset/mepr_05 (дата звернення: 22.02.2025).

4. Територіальні громади. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.ua/newgromada> (дата звернення: 22.09.2025).

5. Максименко Н. В., Клєщ А. А., Квартенко Р. О. Територіальна організація регіональної екологічної мережі Харківської області на ландшафтній основі: монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 199 с.